

BALKANLAR ve İSLÂM
– BALKANLARDA İSLÂM DİNİ
ve KÜLTÜREL HAYAT–

Cilt: I

ISBN: 978-605-7619-79-2 (1. Cilt)

ISBN: 978-605-7619-78-5 (Takım)

Sertifika No: 17576

İSLÂMÎ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI
Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 27
Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 96

Kitabın Adı

Balkanlar ve İslâm

Editörler

Abdullah Taha İMAMOĞLU İtir RRUGA,
Mehmet Fatih SOYSAL, Abdurrahim BİLİK

Sayfa tertibi

İsmail KURT

Kapak Tasarım

Halil YILMAZ

Baskı, Cilt

Matsis MatbaaHizmetleri San. ve Tic. Ltd. Şti.

Tevfikbey Mh. Dr. AliDemirr Cd. No.: 51

Sefköy / İstanbul, Tel.: 0212 624 21 11

Sertifika: 40421

1. Basım

Haziran 2020 / 1000 adet basılmıştır.

İletişim:

Ensar Neşriyat Tic. A.Ş.

Düğmeciler Mah. Karasüleyman Tekke Sok. No: 7 Eyüpsultan / İstanbul

Tel: (0212) 491 19 03 - 04 – Faks: (0212) 438 42 04

www.ensarneyriyat.com.tr – siparis@ensarneyriyat.com.tr

BALKANLAR ve İSLÂM

–Balkanlarda İslâm Dini ve Kültürel Hayat–
Cilt: I

Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı

03-04 Ekim 2019

Trakya Üniversitesi
Balkan Kongre Merkezi
Edirne

İstanbul 2020

BALKANLAR: BİR ARADA YAŞAMA TECRÜBESİ ve FELSEFESİ

Muharrem HAFIZ*

Balkanlar asırlar boyunca farklı toplulukların kendi etnik kimliklerini koruyarak bir arada yaşadığı ve birçok farklı millete, kültüre ve dine mensup milletlerin kesişme noktası olmuştur. Osmanlının Balkanlara gelmeden önce bu topraklarda Bogomilist, Katolik, Ortodoks gibi farklı inanca mensup gruplar arasında çatışmaların yaşandığını tarihi vesikalar bize haber vermektedir. Osmanlı yönetiminin farklı inanç ve kültürlere mensup milletlerin barış, huzur ve sükûnet içerisinde bir arada yaşamasını temin etmek için geliştirdiği ve yaklaşık beş asır boyunca sürdürdüğü adalet anlayışı bugün akliselim Batılılar tarafından da dile getirilen tarihi bir gerçekliktir.

Osmanlılar sadece Balkanlarda değil, idaresi altında bulunan bütün topraklarda gayri Müslim vatandaşların dini hak ve özgürlüklerini koruma hususunda titiz davranmış ve devlet-i âliyenin nizamını bozmadığı müddetçe inanç konusunda son derece hassas olmuştur. Bu hususta Fatih Sultan Mehmet Han'ın Bosna Hersek'in fethi sonrasında buradaki papazlara verdiği ferman Osmanlı adalet ve hoşgörüsünün en güzel vesikalarından biridir. Bu fermanla Sultan Fatih hizmetinde ve emri altında itaatkâr oldukları müddetçe hiç kimsenin inancına haleb gelmeyeceğinin teminatının bizzat kendi olduğunu açıkça beyan etmektedir.

---

* Doç. Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, muharremhafiz@outlook.com.

Bununla birlikte bilhassa Fransa Devrimi (1789) sonrasında Avrupa'da başlayan, imparatorluktan ulus devletlere geçiş sürecinden Osmanlı da nasibini almış ve bugün Balkan ülkeleri olarak bildiğimiz devletler, yirminci yüzyılın başlarından itibaren özerk olarak farklı zamanlarda bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Üstelik Osmanlı'nın bu topraklardan çekilmesiyle bazı uluslar, dini kimliklerini ön plana çıkarmak suretiyle kendinden olmayan milletleri ve inanç müntesiplerini ötekileştirerek yüzyıllar boyunca huzur ve barış toprakları olan Balkanları kimi zaman kan, gözyaşı ve hatta soykırım gibi insanlık dışı muamelelere maruz bırakmıştır. Maalesef bu acı tecrübelerin başında 1992'den 1995'e kadar süren ve büyük katliamlara, acılara, sürgünlere, sefalete ve soykırıma neden olan Bosna savaşı gelmektedir.

Bu savaşta -sözüm ona- bir arada yaşama kültürü ve felsefesi hususunda dünyaya yön verdiği söylenen Batı "kendinden olmayan" bir milleti Avrupa'nın ortasında ablukaya alan ve onlara hayatı zindan eden bir grup caniyeye engel olmayarak dünyaya "insanlık" dersi vermiştir! Bu itibarla bir arada yaşama kültürünün teorik zemine yaslanan boyutu olmakla birlikte aslında fiili olduğu ve salt sözden öte gerçekleştirilebilecek bir tecrübe niteliği taşıdığı hususu bu yazının temel iddiasını oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle farklılıkları fiili olarak içine alan ve bir arada yaşama kültürünü içselleştirmiş bir toprak bütünlüğü olmaksızın dünyanın herhangi bir yerinden düşünürlerin bu konuda beyan ettikleri fikirlerin sözden öte hiçbir kıymetinin olamayacağı ve bu hususta asıl olanın yaşama tecrübesi olduğu aşikârdır.

Bu itibarla öncelikle bu çalışmanın ana konusunu teşkil eden bir arada yaşama tecrübesinin fikri zeminiyle ilgili iki hususa işaret etmek istiyorum. Bunlardan biri felsefenin yöntemi (yazım tarzı) ve diğeri de meselesi/konusudur.¹

---

¹ Şimdilik felsefenin konu ile meselesini eş anlamlı/eş gönderimli terimler olarak kullanıyorum.

Bir arada yaşama hadisesi aslında o kadar insani bir olgudur ki, bu tecrübenin özünde insanlık macerası ile başladığını iddia etmek sanırım abartılı olmaz. Zira ne tecrübe ne de felsefe diyalog kurabileceğimiz başkaları yoksa gerçekleştirilebilecek bir faaliyet değildir. Bu manada felsefenin “hikmet sevgisi” (hikmetin yani hakiki bilginin sevgi ve aşkla aranması) olduğu akıllarda tutulduğunda, ikili ilişki ekseninde tasarımılandığında bir tarafın ötekine “hikmet bu’dur” nihai hükmüyle bildireceği bir öğretinin hakiki manada felsefi olduğu söylenemez. Dolayısıyla felsefe; bilginin çeşitlilik, çoğunluk ve değişkenlik içerisinde hakiki mahiyetiyle aranması faaliyeti olarak anlaşılacaksa, bu faaliyetin monolog değil, diyalogu yani karşılıklılığı ya da daha doğru ifadeyle başkalarıyla münasebeti ve fikir alış verişini gerektirdiği hususu gözlerden kaçmamalıdır.² Öyleyse felsefe yoksa bir arada yaşama kültüründen, bir arada yaşama kültürü yoksa da felsefeden bahsedilemez.

Bu noktada tarihte iki büyük filozofun yazım tarzlarını karşılaştırarak meseleyi derinleştirelim. Bilindiği gibi Platon ve Aristoteles özgün düşünce sistemi ve yöntemleriyle etkisi asırlar boyunca sürmüş olan iki filozoftur. Platon hayatı boyunca tüm eserlerini diyalog tarzında, yani en az iki ve daha fazla karakterden oluşan ve ele alınan felsefi meseleyi teatral bir tarzda sahneleyen yazım tarzı/yöntemiyle kaleme almıştır. Bu diyaloglarda farklı karakterler tarafından ortaya konulan düşünceler, Platon’un çoğunlukla ana karakterini oluşturan ve aynı zamanda hocası olan Sokrates tarafından tartışılarak diyalektik bir şekilde geliştirilmiştir.

Diyalog yerine monolog tarzında yazan Aristoteles’in ise gerek felsefe konu ve meselelerine yaklaşım tarzı itibariyle hocasından ayrıldığı hususlar üzerinde durulmuş, ancak Aristoteles’ten sonra “felsefi metin” yazma geleneğinin ve günümüze kadar devam eden monolog yönteminin felsefenin

---

² Kenan Gürsoy, “Birlikte Yaşam Kültürü ve Felsefesi”, *Ortak Yaşama Kültürü ve Felsefesi*, haz. Celal Türer, Türk Felsefe Derneği, Ankara, 2015, 41.

doğasına ne denli uygun olduğu hususu üzerinde de hakkıyla durulmamıştır. Bu iddianın çok abartılı bir iddia olduğu ve yaygın kanaatin aksini beyan etmiş olması itibariyle sıra dışı olduğu söylenebilir. Ancak monolog tarzında felsefi metin yazma geleneğinin Platon ile değil, Aristoteles ile birlikte başladığını söylemek gerek. Bu itibarla Platon *Mektuplar*'ının birinde (VII.) felsefenin doğası bakımından monolog (tek kişilik) olmadığını söylemek suretiyle, diyalogun felsefeye düşünmenin ve bir arada yaşayabilmenin getirdiği tecrübî boyuta daha uygun olduğunu beyan etmiş olur.

Bu bakış açısını duyurmak üzere dile getirdiği şu ifadesi son derece manidardır: “Benim felsefe üzerine hiçbir *yazılı eserim* bulunmamaktadır.” Acaba Platon bu beyanıyla felsefenin özü itibariyle başkalarıyla yaşama tecrübesini gerektiren ve salt metinlerden öğrenile-meyecek ve öğretilmeyecek bir faaliyet olduğunu mu bizlere duyurmak istemiştir? Bu açıdan bakıldığında Platon ile Aristoteles’in diyalog ve monolog tarzları arasındaki yazım farklılığın, onların düşünme ve felsefe yapma noktasındaki ayrıldığı noktaları da açığa çıkardığı ve bu iki filozofun, sonraki çağlarda yaşayan düşünürleri de etkilediği söylenebilir. Ama gerek Hıristiyan gerekse de İslâm dünyasında her iki filozofun görüşlerini uzlaştırma çabası nedeniyle, bu iki dehanın sistemlerindeki farklılıklara hakkıyla nüfuz edilememiştir.

Felsefede incelenen mevzular ışığında meseleye bakıldığında, bunların varlık-oluş, idea-duyular, ruh-beden, Tanrı-insan, insan-evren, ben-başka vs. kavramlar ve kavram çiftleri ekseninde teşekkül ettiği ve yöntemsel olmanın yanında, konusu itibariyle de felsefenin diyalojik olduğu görülecektir. Bu bakış açısıyla muhatap alınacak bir öteki/başkası yoksa felsefi tecrübenin ve kültürün oluşmasına da imkân yoktur. Öyleyse özünde diyalojik olan felsefe faaliyetinin, içinde farklı kültürleri barındıran ya da barındırma potansiyeli olan mekânlarda geliştiğini söyleyebiliriz. Bu bakımdan ilk bilimsel araştırmaların ve felsefe/düşünme faaliyetinin, bir liman kenti olan İyonya’da (Milet’te) başlaması bizi şaşırtmamalıdır. Başka

milletlerle yalnızca ticari değil, aynı zamanda kültürel, sosyal ve entelektüel alış veriş imkânına sahip Milet'lilerin kendilerinden başka topluluklarla, inanç sistemleriyle, düşünce yapılarıyla ve yaşantı tarzlarıyla karşı karşıya gelmesi kuşkusuz onların diyalojik içeriğiyle felsefeyi içselleştirmelerinin ve onu başka toplumlarla özgün ve özgür bir biçimde paylaşabilmenin düşünsel zeminini oluşturmuştur. Kuşkusuz felsefenin Antik Yunan'da ortaya çıkmasının tek nedeninin çevresel etkenler olduğunu söylemek isabetli bir yaklaşım tarzı olmaz. Ancak başka kültürlerle karşılaşma ve bir arada yaşama kültürünün hayatta karşılaşılan pek çok sorunla baş etme noktasında fikirler üretebilmenin en önemli koşullarından biri olduğu da bir vakiadır.

Dolayısıyla konusu itibariyle felsefenin eski çağlardan bu yana süregelen hayati bir sorunsal ile yüz yüze buluyoruz kendimizi. Bu sorun/mesele (*aporia*) insanın doğumundan itibaren doğasına yerleşik olarak bulduğu varlık ile oluş, hakikat ile görünüş, kendi ile başkaları, yine kendi ile Tanrı (ya da evren), aynı ile başka arasındaki ikilik ekseninde anlaşılabilir. Buradan hareketle bir arada yaşama, birlikte düşünme ve birlikte söylem oluşturma faaliyetleri, felsefenin inkâr edilemez yol göstericiliği ile mümkündür.

Bu noktada şu hususun da altını çizmeliyiz ki, insanlık tarihinde farklılıkları ve çokluğu bünyesinde barındıran nadir mekânlar bulunmaktadır. Söz gelimi Anadolu, Orta Doğu ve Mezopotamya gibi topraklar, yüzyıllar boyunca farklı yaşantı ve kültürleri, onların özgün değerlerini tahrip etmeksizin harmanlamış ve bir arada yaşama kültürünün eşsiz örnekleri olarak tarih sahnesinde yerlerini almıştır. Ancak bu topraklar maalesef günümüzde ya savaş, terör, gözyaşı, sefalet, şiddet ve yoksullukla anılmakta ya da bu toprakların mayasında olmayan bir tarzda dışarıdan müdahalelerle tektipleştirilmeye ve zenginliği olan çeşitliliği yoksullaştırılmaya çalışılmaktadır.

Bunun yanı sıra farklılık ve diyalojik karakteri itibariyle felsefi problemlerin düşünce tarihinde ele alınış tarzlarına da kısaca göz atmak gerekebilir. Başlangıcından bu yana felsefenin

en temel meselesinin “değişimde aynı kalma” sorunsalı etrafında teşekkül ettiği ve felsefe tarihinin gerek ilkçağ gerek ortaçağ gerekse modern dönemde ve günümüzde bu ikilem ya da paradoks bağlamında tartışıldığı akıllardan çıkartılmamalıdır. Tarihî arka planıyla bu meseleye kısaca göz attığımızda, antik dönemde bu sorunun değişim dünyasında değişmeden kalan özün (*arkhê*) ne olduğunun araştırıldığına, ortaçağda bu sorunun Tanrı inancı ekseninde tikeller ile tümeller bağlamında tartışıldığına, modern dönemde ise cevher ve arazlar arasındaki ilişki ekseninde temerküz ettiğine şahit oluyoruz. Yine çağdaş dönemdeki temel tartışma konularına bakıldığında, aynı sorunun farklı bir veçhesiyle, yani ben ile öteki arasındaki ilişki ekseninde karşı karşıya kaldığımız görülür. Bu açıdan felsefenin en temel sorunsalının, esasında değişimde aynı kalma ya da başka bir tarzda ifade edildiğinde aynı kalan ile değişime tabi olan arasındaki ilişkinin mahiyeti ve gerek teorik (fiziksel ve metafiziksel) gerekse pratik (ahlak, siyaset, din, toplum vb.) içerikli uzantılarıyla bu ilişkinin nasıl kurulacağı ile ilgili olduğu söylenebilir. Bu bakımdan yukarıda da ifade ettiğim gibi felsefenin, yalnızca yöntemsel değil, aynı zamanda konusu ve meselesi itibariyle de monolojik olmaktan çok diyalojik olana daha yakın ve uygun olduğu görülmektedir.

Öyleyse bir arada yaşama felsefesi olarak nitelendirdiğimiz tecrübe, kişinin kendisi ile bir başkası arasındaki ilişkiye gönderimle anlaşılabilir bir yaşantıdır. Buradan hareketle bir kişinin yalnızca kendi dünyasında kalmak suretiyle ve bir başkasıyla iletişime geçmeksizin yaşadığı şey tecrübe değil, kendi başına kalma ya da kendi içine çekilmeden ibaret düşünsel bir çabadır. Bu itibarla tecrübenin, kurulmadan önce var olmayan ve sadece kurulduktan sonra ortaya çıkan, böylelikle *gerçek* değil, sadece *gerçekleştirilebilir* bir yaşantı olduğu akıllardan çıkartılmamalıdır. Bu yönüyle tecrübe aslında ne gerçektir (hakiki) ne de sahte; o daima bir başkası aracılığıyla kurulan ve tasarlanan bir yaşantı dünyasını gerektirir.

Ayrıca bir arada yaşama tecrübesinin, bir kişinin karşısındakine kendi yarasını vaz edici mütehakkim bir baskı oluşturacak kesinlikten çok çoğulcu, farklılıkları kendi özgün doğaları ile birlikte içine alan ve besleyen, çeşitliliğe saygıyı şiar belleyen bir doğası bulunmaktadır. Platon'un eserlerinden aşına olduğumuz gibi diyalog³ daima bir mekân ve zamanda gerçekleşir. Ancak bu mekân (burada) ve zamanın (şimdi) tayin edilmiş ve gerçek mahiyetinden öte, tayin edilebilir ve gerçekleştirilebilir mekân ve zaman olarak tasarımılanması daha makuldür. Zira diyalog daima şimdide ve burada gerçekleşir. Öte yandan tarihte yaşanan acı tecrübelerin, mutlak gerçeklik iddiasında olanların zaman ve mekânı tek taraflı olarak dondurularak kendi dışındakilere baskı aracı olarak kullandığı, kendi menfaatleri doğrultusunda ötekini araçsallaştırdığı ve böylelikle tektipleştirdiği zaman ve mekânlarda gerçekleştiği tarihsel bir gerçekliktir. Bu bakımdan hakikatin çoklu ve değişken veçheleriyle farklı görüşler ışığında aranması gerektiği düsturu felsefenin ana ilkesi olmuştur.

Yaşamı boyunca insan bir yanıla fiziki ve oluşa gelen bu dünyanın duyumsanabilir boyutuna; öte tarafta da metafizik ve aşkın bir gerçekliğe tabidir. Felsefi terminolojiyle ifade edildiğinde insan hem değişmez ve aynı kalan varlık dünyasına (ruh, ölümsüzlük, Tanrı, tanrısallık, ayniyet vb.) hem de değişim/oluşa (beden, ölümlülük, beşeriyet, gayriyet vb.) ait ve ona tabi bir canlıdır. Dolayısıyla bir arada yaşama tecrübesinin özünde insanın doğasına ait çift kutupluluk ve karşıtlık bulunmaktadır. Ancak bu garipsenecek bir durum değildir. Zira karşıtlık ve çatışma imkânının olmadığı bir yerde yaşam da olanaksızdır.

Bu itibarla doğumundan itibaren kendisini varlık ile oluş arasındaki ikilemde bulan, ilişkilerini bu ikilikte biçimlendirmeye ve anlamlandırmaya çalışan insan ne bütünüyle varlık, ne de bütünüyle oluş ama her ikisini ikircikli bir tarzda içine alan varoluşsal ve metafizik gerilimi haiz bir canlıdır. Bu var-

---

³ "Diyalog", karşılıklı konuşma ve karşılıklı söz söyleme anlamına gelen "*dialegein*" fiilinden türetilmiştir.

oluş olayında hem ben hem de öteki benlerin aynı varoluşun içinde olduğu ve kimliklerini orada inşa ettikleri unutulmamalıdır. Bu noktada Batılı dillerde “*identité*” (özdeşlik/aynıyet) olarak anlaşılan kimliğin başkalarıyla farklı ve çeşitlilik ilişkisi içerisinde tesis edilmesinin zorluğu takdir edilecektir. Bu bakımdan birinin başkasının bir ben olarak varoluşunu silerek ona kendi kimliğini dayatması ve onu “kendisine benzeterek ötekileştirmesi” bir arada yaşama kültürünü bozan faktörlerin başında gelir. Bu açıdan ötekileştirme, bir tarafın, karşısındakinin varoluş kaygısını, korkusunu, endişesini, umutlarını ve hayalleri paylaşmanın aksine, onun “öteki bir ben olma” hakkını elinden alarak onu tek taraflı bir biçimde kendisine benzetmesi ve çeşitliliğe değer vermektен çok onu tektipleştirmesi anlamına gelir. Böylesi monolojik bir anlayış ya da ortam hem insan onurunu zedeleyen hem de çeşitliliğin ve farklılığın neşv-ü neva bulmasına engel olan hikmet karşıtı bir söylemi beraberinde getirir.

Son olarak gerek düşünsel gerek sosyal gerekse politik tekelci ve tektipleştirici söylemden kaçınabilmenin yolları üzerinde durmak istiyorum. Bu ikiliği aşmanın imkânı, ikisi arasında bir üçüncünün mevcudiyetini kabul etmekten geçer. Aslında herhangi bir ilişkinin imkânını sağlayan şey, ikisi arasındaki geçişi temin eden ve ontik olarak da onlardan olmayan üçüncü bir unsurdur. Bu bakış açısıyla felsefe tarihinde çoğunlukla ikili ontoloji (ideler ile duyular, varlık ile oluş, ben ile öteki gibi) ekseninde ele alınan karşılıklı ilişki(sellik) aslında üçüncü olmadan ne kurulabilir ne de izah edilebilir.

Ne var ki felsefe büyük oranda ruh lehine beden, varlık lehine oluşun veya idealar lehine fiziki dünyanın -ya da tersinin- küçümsendiği, alaşağı edildiği ve devre dışı bırakıldığı baskıcı ve sonrasında şiddet içeren bir ilişki üzerinden teşekkül etmiş, çoğunlukla da sözü edilen ikiliğin kendisi aracılığıyla irtibatının kurulduğu üçüncü ya unutulmuş ya da bastırılmıştır. Aslında sözünü ettiğimiz üçlü (trikotomik) ontolojinin felsefede

ilkesel olarak izahı son derece yalındır: *Üçüncü olmadan iki şey arasında ilişki kurulması imkânsızdır*. Klasik ontoloji bağlamında üçüncü unsur, varlık ile oluş arasındaki ilişki ekseninde düşünüldüğünde, asıl olan idenin (varlık) duyumsanabilir dünyada suretinin (oluş) ortaya çıkarılabilmesi için gerekli olan bir mekân(sallık) olarak anlaşılabilir. Bu perspektifle birbirinden farklı iki düşünce, inanç ya da kültür müntesibini “bir araya” getiren bir mekân tasavvurumuz olmadıkça, birinin ötekini tektipleştirmesi anlamında ikilik ve karşıtlıktan kurtulamayız.

Kişinin farklı düşünce ve inançlara, onları oldukları gibi kabul ederek yaklaşmasının koşulu bu bakımdan farklı unsurları içinde barındıran mekân faktörünü göz önünde bulunduraktır. Bir *arada* yaşama tecrübesi itibariyle bu yaşantı da, ben ve öteki gibi iki varoluş deneyimini, onların ontik statülerini koruyarak bir *araya* getiren ama onlardan biri olmayan bir mekânsallığın farkındalığı ile gerçekleşebilir. Balkanlar insanlık tarihi boyunca böylesi bir mekân olmuş ve tıpkı Anadolu, Ortadoğu ve Mezopotamya gibi farklılıkları içine alıp onların kendi özgün karakterlerini de koruyarak harmanlamıştır. Bu bakımdan tarihte Balkanlar bu yazıda teorik arka planını kurmaya çalıştığım bir arada yaşama tecrübesine mekân teşkil etme hususunda eşsiz örnekler sunmuştur.⁴

Bununla birlikte bu mekânlara yönelik dış baskılar maalesef bu eşsiz örnekler kadar etkin rol oynamış, bir araya getirici mekânların otantik hüviyetleri tarihte tarumar edilmeye çalışılmış ve bugün hâlâ çalışılmaktadır. Bilimsel, toplumsal, askeri ya da politik alanlarda bir tarafın ötekine yönelik zorbaca ve baskıcı tutumunun bertaraf edilmesinin koşulu ise yegâne

---

⁴ Ayrıntılı bir okuma için bkz. Tunca Özgişi, “Osmanlı Devleti’nin Balkanlarda Birlikte Yaşama Kültürünü Geliştirmek İçin Uyguladığı Politikalara Örnekler”, *The Journal of Academic Social Science Studies* II/26 (2014), 345-356. İler Rruqa, “Arnavutluk’ta Osmanlı Döneminde (XV-XVII. Yüzyıllarda) Müslümanlar ile Hıristiyanların Birlikte Yaşama Tecrübesi”, *DEÜİFD (Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi)* 47 (2018), 207-219.

bilginin ve hüküm merciinin kendisi olduğunu vaz eden mutlak mantıktan kaçınmaktır. Ayrıca ikili ilişkide bir tarafın kesinlik vaz eden ve nihai bir sonuca varmayı hedeflediği bir yerde diyalogun yani bir arada yaşama kültürünün oluşmasına da imkân yoktur. Böylelikle bir arada yaşama kültürü ve felsefesinin, göreceliğe (izafiyet) düşmeden ikili tüm ilişkilerde kendisi aracılığıyla çatışmaların, karşıtlıkların ve ikiliklerin irtibatının sağlandığı, ancak ne biri, ne de öteki lehine olan bir ilişkide ikisini “bir-araya” getiren ve ikisinin birbirine iştirakini ve irtibatını temin eden bir mekâna ihtiyacımız olduğunu düşünüyorum. Bu yönüyle her toprak ve mekânın böyle bir kuşatıcı ve bir araya getirici doğasının olmadığı kanaatindeyim. Bunlar arasında Mezopotamya ve Orta Doğu gibi Balkanların da farklılıkları ve karşıtlıkları mekânsal karakteriyle “bir-araya” getirici doğasının olduğunu söyleyebiliriz.

Ne var ki, modern dönemde birey Descartes ile başlayan ve Batı dünyasına yayılan ben (özne) merkezli düşünme tarzı ile birlikte, bir mekân tasavvuru eşliğinde ikiliklerin harmanlandığı ve hakikatin farklı veçheleriyle fark edildiği gelenekten uzaklaşmıştır. Diyalojik ilişkinin aksine modern düşüncede Kartezyen özne, kendini ötekinden tecrit ederek salt reflektif bir faaliyetle benliğini ispatlamakta, böylelikle modern insan kendi varoluşunun kesinliğini *yalnızca* kendisi üzerinden vaz etmektedir. Dolayısıyla Kartezyen düşüncede öteki (bu bir başka ben de olabilir, doğa da, evren de) benin kendini tanımasında salt araç haline getirilir ve araçsallaştırılır. Sonrasında Avrupa-merkezli (eurosantrik) düşünme ve yaşama tarzının esaslı ilkesi haline gelen bu yaklaşım, kendisinden olmayan milletleri, boyunduruğa alınacak ve kendi yaşam biçimlerinin hâkim kılınması için kullanılacak birer meta olarak gören sömürge zihniyetine evrilmiştir. Maalesef Balkanlar son dönemde bu indirgemeci ve dışlayıcı yaklaşım tarzından fazlasıyla etkilenmiştir.

Kendisinden olmayan öteki varlıkları kendi yaşam tarzını kolaylaştırdığı müddetçe kullanan, ama onun özgün bir ben

olma yetenek, yeterlilik ve potansiyelini hiçbir zaman dikkate almayan Avrupalı, eğer bir öteki yoksa yaşamın imkânsızlaşacağını bildiğinden kendisine daima suni ötekiler yaratmış ve kendi meşruiyetini bu ötekiler üzerinden temin etmiştir. Hâlbuki ben, ancak kendisinden farklı olan öteki beni fark etmesiyle birlikte kendisini fark edebilir. Böylelikle benin öteki benlerle diyalog ilişkisi, özünde kendi başına gibi görünen bir benin değişken, farklı ve çeşitli veçhelerinin fark edilmesiyle zenginleşebilir. Bu bağlamda ben ile öteki arasındaki kategorik ikiliğin aşılmasının yolu, benin karşısındaki kişinin de bir varoluş tecrübesi taşıyan “öteki bir ben” olduğunun idrakine dayanır.

Ama tarihte kendisinden olmayan toplulukları ötekileştirerek sömürgeleştiren gruplara yakından bakıldığında, benzer şekilde hepsinin farklı ve başka olan öteki toplulukları kendilerine benzeterek tektipleştirdikleri ve onlardaki farkı fark etmedikleri görülür. Halbuki fark etmek farkı ve farklılıkları görmekle mümkündür. Ne var ki hangi topraklarda olursa olsun sömürgeci topluluklar hakikatin, bilginin, yönetme erkinin ve her konuda hüküm verme merciinin yalnızca kendilerinde olduğunu zannederler. Hatta bazen bu grupların Tanrı adına söylem üretip teoloji-merkezli bir siyaset üreterek dünyada hükümranlık kurma çabasında olduğu dahi görülür.

Dolayısıyla sömürgeleşme hareketinde tek taraflı olarak hem öteki hem de kendisi aracılığıyla ötekiyle hakkaniyetli ve hakiki bir zeminde ilişki kurulacak olan üçüncü unsur ilga edilmektedir. İkili ilişkinin tek taraflı olarak tekelleşmesine engel olacak ve çoğulculuğun, çeşitliliğin ve farklılığın zenginliğini yaşatacak olan mekân ilişkideki iki taraf değil, ikili ilişkiyi mümkün kılan üçüncüdür. Üçlü ontolojide üçüncü öge ikili ilişkinin çatışmacı ve dışlayıcı mahiyetini bertaraf ederek, nihai hakikatin bu dünyada elde edilemeyeceği ön kabulünü teyit eder. Dolayısıyla önerdiğim model ekseninde bir arada yaşama kültürü ve felsefesi, zannedilenin aksine ikili değil,

aslında üçlü bir ilişkiselliği gerektirmektedir.⁵ İkili ilişkinin gerçekleşmesi için gerekli olan zorunlu ama tayin edilemez ortam ya da mekân(sallığın) ilga edilmesiyle birlikte tek taraflı, tekelci ve tektipleştirici bir toplum ortaya çıkacaktır. Böylesi yapay ve hakikatten uzak sahte bir ortamda ise “bir arada” değil, tek tarafın yaşam tarzının baskılandığı “bir yaşam(an)ın” etkin olduğunu söyleyebiliriz. Bu anlamda modern dönemden sonra öznenin (yani ikilikte bir tarafın) kendini dünyanın merkezine koymasıyla birlikte, bir-arada yaşama tecrübesinin ve dolayısıyla dünyanın büyüü bozulmuştur. Günümüzde kapitalizmin tektipleştirerek *birleştiren* dünyasının aksine, farklılıkları bünyesinde barındırarak *bir arada yaşama kültürüne* her zamankinden daha çok ihtiyacımızın olduğu aşikârdır.

Bir arada yaşama tecrübesinin öncelikle hangi saiklerle teminat altına alınacağı hususunda da farkı görüşler ileri sürülebilir. Bazıları farklı kültür ve inançların birbirine saygı ve hoşgörü içerisinde yaşama ortamının ancak politik ve hukuki birtakım oluşum/yaptırımlarla temin edilebileceğini, eğer böyle adil bir yönetim yoksa bu tecrübenin gerçekleştirilebilir olmasının imkân dâhilinde olmayacağını iddia edebilir.⁶

Bazıları da politik saiklerin aksine bu tecrübenin kökeninde ahlak fenomeni ve değerler anlayışının olduğunu öne sürerek, farklılıkları ahenkli bir tarzda harmanlamanın ve birbiriyle insicamlı bir toplum yaratma noktasında farklılıklar arasındaki gerilimin evrensel değerlere sahip çıkılarak aşılabilceğini savunabilir.⁷ Ancak kanaatimce mesele ne sadece

---

⁵ Üçlü ontolojinin düşünsel arka planı ile ilgili ayrıntılı bir okuma için bkz. Muharrem Hafız, *Platon Felsefesinde Khora: Varlık, Oluş ve Mekân Üzerine Bir İnceleme*, Dört Mevsim Kitap, İstanbul, 2019.

⁶ Bkz. Cengiz Çakmak, “Birlikte Yaşarken Birimize Açılan Tek Kapı: Politika”, *Ortak Yaşama Kültürü ve Felsefesi*, haz. Celal Türer, Türk Felsefe Derneği, Ankara, 2015, 75-81.

⁷ Musa Kazım Arıcan, “Birlikte Yaşamının Felsefi Temelleri”, *Ortak Yaşama Kültürü ve Felsefesi*, haz. Celal Türer, Türk Felsefe Derneği, Ankara, 2015, 83-105.

politik ne de sadece ahlakî saiklere indirgenebilir. Ben ile öteki arasındaki ilişki ontolojik, epistemolojik ve tüm değer alanlarını içine alan varoluşsal bir tecrübeye karşılık gelir. Üstelik biri lehine diğer saiklerin dışarıda bırakılması ve meselenin sadece birini merkeze alarak incelenmesi, bir arada yaşama tecrübesinin gerçekleştirilebilmesi önünde en büyük engel olarak gördüğüm “birinin lehine ötekinin ilgası” tehlikesini bünyesinde barındıracağından makul görünmemektedir.

Sonuç olarak geçmişte olduğu gibi bugün de dünyada yaşanan karışıklık, zorbalık, zulüm ve savaşların arkasında çoğunlukla yanlış inanç telakkileri yatmaktadır. Hatta Balkanlar ekseninde düşündüğümüzde, Balkanların Osmanlı öncesi -Bogomilist, Katolik, Ortodoks vb.- karışıklığının nedeni olarak da sadece etnik köken değil, farklı inançların birbiriyle mücadelesinin geldiğini tarihçiler bize haber vermektedir. Dolayısıyla başka inançlara hürmeti, muhabbeti ve saygıyı telkin eden ve özü tahrif olmamış tüm inanç sistemlerini manipüle ederek onu kendi politik hedefleri ve menfaati için kullanan sömürgeci zihniyetler tarihin her döneminde kendilerine verilecek rolleri beklemektedir.

Bu noktada akliselim sahibi “insan” a düşen görev kendi doğasına dönmesi ve bir arada yaşamanın, kendi saygın varlığına daha yaraşır ve yakışır olduğunu fark etmesidir. Burada dile getirdiğim öneri, sadece Balkanlar gibi farklı etnik unsuru ve inançları bir araya getiren topraklar için değil, bilakis aynı inancı paylaşmalarına rağmen birbirine yabancı, hatta düşman olan ve Balkanlar dâhil dünyanın çeşitli yerlerinde yaşayan Müslüman topluluklar için de geçerlidir. Nitekim kendisine saygı ve hürmeti olmayanın, aynı erdemli tavrı başkasına göstermesi beklenemez.

Kaynaklar

- Arıcan, Musa Kazım. "Birlikte Yaşamın Felsefi Temelleri". *Ortak Yaşama Kültürü ve Felsefesi*, haz. Celal Türer, Türk Felsefe Derneği, Ankara, 2015, 83-105.
- Çakmak, Cengiz. "Birlikte Yaşarken Birimize Açılan Tek Kapı: Politika". *Ortak Yaşama Kültürü ve Felsefesi*, haz. Celal Türer, Türk Felsefe Derneği, Ankara, 2015, 75-81.
- Gürsoy, Kenan. "Birlikte Yaşam Kültürü ve Felsefesi". *Ortak Yaşama Kültürü ve Felsefesi*, haz. Celal Türer, Türk Felsefe Derneği, Ankara, 2015, 41-49.
- Hafız, Muharrem. *Platon Felsefesinde Khora: Varlık, Oluş ve Mekân Üzerine Bir İnceleme*, Dört Mevsim Kitap, İstanbul, 2019.
- Özgişi, Tunca. "Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda Birlikte Yaşama Kültürünü Geliştirmek İçin Uyguladığı Politikalara Örnekler". *The Journal of Academic Social Science Studies* II/26 (2014), 345-356.
- Rruqa, İilir. "Arnavutluk'ta Osmanlı Döneminde (XV-XVII. Yüzyıllarda) Müslümanlar ile Hıristiyanların Birlikte Yaşama Tecrübesi". *DEÜİFD (Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi)* 47 (2018), 205-223.